

აგუსტ ჰენრი მუნსის მოგზაურობა ქართლში

August Henry Mouns's trip to Kartli

ოთარ ნიკოლეიშვილი

აკაკი წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ქუთაისი

Otar Nikoleishvili

Akaki Tsereteli State University
Georgia, Kutaisi

ABSTRACT

The history of Georgia, its contemporary existence, and its diverse nature have always been a subject of special interest to people visiting us from different countries. Proof of this can be considered the fact that most of the travelers who came to our country were not only satisfied with the sight of big cities but also tried to visit certain parts of Georgia.

In order to clarify what has been said, this time I would like to pay special attention to the information provided about Georgia by the British diplomat - Augustus Henry Mounsey (Augustus Henry Mounsey, 1834–1882).

A. H. Moons entered Georgia, in particular Poti, in December 1865 from Constantinople. From here he headed to Tbilisi. In mid-January 1866, he traveled first to Yerevan and then to Persia. His travel impressions of that time are described in his book *A Journey Through the Caucasus and the Interior of Persia*, published in London in 1872.

Although a. H. Mouns's book does not provide a detailed description of Kartli as one of the most important regions of our country and its constituent cities, and the author provides information about them only as a result of narration of various situational episodes, this paper should still be considered as one of the most important written documents in this regard. The fact that it is a hitherto unexplored historical source by Georgian researchers especially increases the interest in the mentioned work.

საკვანძო სიტყვები: ქართლი, ბრიტანეთი, კავკასია, დიპლომატია, მოგზაურობა, ისტორია.

Keywords: Kartli, Britain, Caucasus, diplomacy, travel, history.

საქართველოს ისტორია, თანადროული ყოფა და მრავალფეროვანი ბუნება სხვადასხვა ქვეყნებიდან ჩვენთან სტუმრად მყოფ პიროვნებათა მხრიდან ყოველთვის წარმოადგენდა განსაკუთრებული ინტერესის საგანს. ამის დასტურად ის ფაქტიც შეიძლება ჩაითვალოს, რომ ჩვენს ქვეყანაში ჩამოსულ მოგზაურთა უმეტესობა არა მარტო დიდი ქალაქების ნახვით კმაყოფილდებოდა, არამედ ცდილობდა საქართველოს ცალკეული კუთხეებიც დაეთვალიერებინა.

ნათქვამის ნათელსაყოფად ამჯერად განსაკუთრებული ყურადღება მივნივთ იმ ცნობებს, რომელთაც საქართველოს შესახებ გვაწვდის ბრიტანელი დიპლომატი - აუგუსტუს ჰენრი მოუნსი (Augustus Henry Mounsey, 1834-1882). მან თავისი დიპლომატიური კარიერა 1857 წელს ლისაბონში დაიწყო, საიდანაც 1861 წელს ჰანოვერში გადაიყვანეს სამუშაოდ, 1862 წელს კი ვენაში განაგრძო მუშაობა.

ა. ჰ. მოუნსის დიპლომატიურ კარიერაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ორ მოვლენას. მათგან პირველ რიგში აუცილებლად უნდა გავიხსენოთ 1867 წლის მაისში ირანის ქალაქ ბალფორუმში (დღევანდელი ქ. ბაზოლი) განვითარებული ტრაგიკული მოვლენები, რასაც ებრაელთა თემის ბევრი წარმომადგენელი ემსხვერპლა. აუგუსტ ჰენრი მოუნსი, „ბრიტანელ მინისტრ ჩარლზ ალისონთან ერთად, იმ დროისათვის თეირანში იმყოფებოდა და პირადად იყო ჩართული დაზარალებულთათვის საკომპენსაციო თანხის გაზრდის საქმეში, რისი ოდენობაც თავდაპირველად, ნასირ ალ-დინ შაჰის (ირანის შაჰი 1848-1896 წლებში - ო. ნ.) გადაწყვეტილებით, 16 ათასი თუმანი ყოფილა. ეს თანხაც, სხვადასხვა მინისტრთა და ოფიციალურ პირთა მიერ ფულის არამიზნობრივად ხარჯვის გამო 3800 თუმნამდე შემცირებულა“ (იეროშალმი 2009: 288).

ა. ჰ. მოუნსი კიდევ ერთი, ასევე ძალზე მნიშვნელოვანი, მოვლენის მომსწრე გამხდარა იაპონიაში მოღვაწეობის დროსაც. როგორც ცნობილია, 1876 წელს მან ამ ქვეყანაში დაიწყო დიპლომატიური საქმიანობა. 1877 წლის 29 იანვარს, ამ ქვეყანაში მისი მუშაობის დროს, კუნძულ კიუსიუზე იფეთქა საცუმას აჯანყებამ, რომელიც თითქმის რვა თვის განმავლობაში გრძელდებოდა. ა. ჰ. მოუნსის იმდროინდელი მოღვაწეობა საინტერესო იმ მხრივაცაა, რომ იგი აღნიშნული მოვლენის შესახებაც გვთავაზობს უაღრესად მნიშვნელოვან ცნობებს იმ წიგნით, რომელიც მან, როგორც ყოველივე ამის თვითმხილველმა პიროვნებამ, დაწერა და გამოსცა 1879 წელს.

1878 წელს ა. ჰ. მოუნსი დიპლომატიური მისიით ჯერ ათენში გადაიყვანეს სამუშაოდ იქ არსებული ბრიტანული ლეგაციის მდივანად, 1881 წლის 16 აპრილს კი დედოფლის (საუბარია 1837-1901 წლებში ბრიტანეთის დედოფალ ვიქტორიაზე - ო. ნ.) მიერ გენერალურ კონსულად და რეზიდენტ მინისტრად იქნა დანიშნული კოლუმბიის შეერთებულ შტატებში (The London Gazette 1881: 2342).

ა. ჰ. მოუნსი საქართველოში, კერძოდ კი ფოთში, 1865 წლის დეკემბერში შემოვიდა კონსტანტინოპოლიდან. აქედან იგი თბილისში გაემართა. 1866 წლის იანვრის შუა რიცხვებში კი ჯერ ერევანში, ხოლო იქიდან სპარსეთში გაემგზავრა.

უკან იგი 3 ივლისს გაემართა და ჯერ ბაქოში ჩავიდა, იქიდან ვოლგის სანაოსნო გზით ნიჟნი ნოვგოროდს ესტუმრა, შემდეგ კი მატარებლით ინგლისში დაბრუნდა (გროსი 2014: 242-243). სწორედ მისი იმდროინდელი მოგზაურული შთაბეჭდილებებია აღწერილი 1872 წელს ლონდონში გამოცემულ მის წიგნში - „მოგზაურობა კავკასიასა და სპარსეთში“ (A Journey Through the Caucasus and the Interior of Persia).

ხსენებული ნაშრომისადმი ინტერესს განსაკუთრებით ზრდის ის გარემოება, რომ იგი დღემდე შეუსწავლელ საისტორიო წყაროს წარმოადგენს ქართველ მკვლევართა მხრიდან.

მიუხედავად იმისა, რომ ა. ჰ. მოუნსის განსახილველ წიგნში ქართლის, როგორც ჩვენი ქვეყნის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი რეგიონისა და მის შემადგენლობაში შემავალი ქალაქების დეტალურად დახასიათება მოცემული არ არის და ავტორი მათ შესახებ ცნობებს მხოლოდ სხვადასხვა სიტუაციური ეპიზოდების მოთხრობის შედეგად გვაწვდის, ხსენებული ნაშრომი მაინც უნდა მივიჩნიოთ აღნიშნული თვალსაზრისით საგულისხმო ერთ-ერთ წერილობით დოკუმენტად.

თუმცა ობიექტურობა მოითხოვს, აქვე ისიც ითქვას, რომ ჩვენს ქვეყანასთან დაკავშირებით ავტორის მიერ გამოთქმული მოსაზრებები ყოველთვის არ შეესაბამება რეალობას და ბრიტანელი დიპლომატის შეფასებებში საკმაოდ ბევრი ფაქტობრივი შეცდომაა დაშვებული, რაც, ჩემი აზრით, იმჟამინდელი ცარისტული პოლიტიკის გავლენის შედეგად უნდა მივიჩნიოთ.

სწორედ ამის ნათელ დადასტურებად უნდა მივიჩნიოთ თუნდაც ის ფაქტი, რომ ა. ჰ. მოუნსი, რუსული კოლონიალიზმის მიერ დამკვიდრებული სტანდარტის გავლენით, ტერმინ „საქართველო“ში ჩვენი ქვეყნის მხოლოდ აღმოსავლეთ ნაწილს მოიაზრებს და არა მთლიანად ქართულ სახელმწიფოებრივ სივრცეს. ნათქვამის დასტურად დავიმოწმებ შესაბამის ციტატას ტექსტიდან:

„სურამის ქედი ქმნის საზღვარს ორ პროვინციას - იმერეთსა და საქართველოს შორის, რომლებიც თავიანთი ბუნებრივი მახასიათებლებით, დღე-ღამესავით განსხვავდებიან ერთმანეთისგან. აქ ჩვენ დამშვიდობება მოგვიხდა ტყეებთან და მდიდარ ბუნებასთან, რათა ასეულობით მილით მოგზაურობა განგვეგრძო უნაყოფო მთებითა და მოშიშვლებული მწვერვალებით გარშემორტყმული ხრიოკი ველების გასწვრივ იქ, სადაც ბუნებას სძინავს...“

უფერულ და არასტუმართმოყვარე რეგიონში ხუთ-ექვს საათიანი, თანმიმდევრული მოგზაურობის შემდეგ, ჩვენ პირველ ქართულ ქალაქ გორს მივაღწიეთ, რომელიც ლამაზად არის შეფენილი მაღლობზე და

გადმოჰყურებს მდინარე მტკვრის ვრცელ ველებს. აქედან სრულად იშლება დიდებული კავკასიონისა და დიადი იალბუზის მწვერვალი... ტალახის კედლები და თავდაცვითი კოშკები ჯერ კიდევ აკრავს ქალაქს გარს, რაც იმის მანიშნებელია, რომ ქალაქი ადრე უფრო ნაკლებად იყო დაცული, ვიდრე ახლა, ამჟამინდელ მმართველთა ხელში...

კავკასიაში, მაღალმთიან ადგილებში, ყოველი თოთხმეტი, თხუთმეტი მილის ინტერვალში სადგურებია განთავსებული, იქ მყოფებს კი სოფლის ცხენოსანი მცველებიც შეიძლება ეწოდოთ. ისინი, მსგავსად სპარსი კურირისა, ჩაფარის სახელით არიან ცნობილნი. მათ მოვალეობაში არა მხოლოდ წესრიგის შენარჩუნება შედის, არამედ უსაფრთხოების მიზნით მოგზაურთა გაცილებაც. ჩემი აზრით, ყველა ისინი წარმოადგენენ ადგილობრივ მცხოვრებლებს, რომლებიც თვითნაკეთი შაშხანებით არიან შეიარაღებულნი... ისინი აგრეთვე ატარებენ კაზაკთა ტანისამოსს და აქვთ გრძელი დანა... მე არასოდეს მქონია შესაძლებლობა მათი გმირობა გამოემეცადა, თუმცა გამიგონია, რომ თავდასხმის დროს, რიცხოვრივ უმცირესობაში ყოფნის შემთხვევაში, ჩაფრები ნაკლებ ეფექტურები არიან, ეტლითა და ცხენით მგზავრობისას ინციდენტის დროს კი, პირიქით, უაღრესად სასარგებლონი.

პირადად ჩვენ მგზავრობის დროს წვრილ თავადაზნაურთა ექვსი წარმომადგენელი გვახლდა, რომელთაგანაც ორი უმაღლვე გაიქცა უახლოეს სოფელში დახმარების სათხოვნელად და მალე ისინი ოცდაათ გლებთან ერთად დაბრუნდნენ. მათ შეძლეს ჩვენი ცხენებისა და ეტლების იქამდე მითრევა, სანამ ჩვეულებრივიგზა დაიწყებოდა“ (მოუნსი 1872: 33-35).

გარდა მოგზაურობასთან დაკავშირებული ამბების მოთხრობისა, ა. ჰ. მოუნსის ხსენებული წიგნი სხვა მხრივაც წარმოადგენს უაღრესად მნიშვნელოვან ნაშრომს. კერძოდ, მასში ძალზე საინტერესოაა წარმოჩენილი არა მხოლოდ საქართველოს, არამედ ზოგადად რუსეთის იმპერიის ყოფით ცხოვრებაში იმხანად არსებული მდგომარეობა. მეტი სიცხადისათვის მოვიყვან შესაბამის ადგილს წიგნიდან:

„საფოსტო გადაზიდვებისათვის კავკასიაში ტელეგა (სამგზავრო...) გამოიყენება. იგი შეიძლება დავახასიათოთ, როგორც მართკუთხედის ფორმის ყველაზე უხეში ხის ყუთი, რომელიც ოთხ ბორბალზეა შედგმული და მხოლოდ ერთ მგზავრს იტევს და სამგზავროდ უაღრესად არაკომფორტულია. იგი კარგ გზებზეც კი ჯაყჯაყებს და ყოველგვარ ფუფუნებას არის მოკლებული... ერთხელ, ჩემმა მეგობარმა მსგავსი ტრანსპორტით თბილისიდან სანკტ-პეტერბურგამდე იმგზავრა; ცხრა დღე-ღამის მოგზაურობის შემდეგ, დანიშნულების ადგილზე მისვლისას, იგი ცოცხალ-მკვდარი გადმოვიდა ტელეგიდან... მსგავსი ტრანსპორტით სამოც-სამოცდაათსაათიანი მოგზაურობა რუსეთში ჩვეულებრივ მოვლენად ითვლება.

უკეთეს შემთხვევაში არსებობს მგზავრთა ოთახები, რომლებიც ხის საწოლით, ბუხრით, ან ღუმელით, გამონაკლის შემთხვევაში კი

მაგიდითაც და სკამებითაც არის კეთილმოწყობილი. ფანჯრებს აქვს ჩარჩო, რომლებშიც ხანდახან მინაც არის ჩასმული. ფოსტის მოხელე ვალდებულია ერთჯერადად მოიტანოს შეშა და გაახუროს ღუმელი, მაგრამ თუკი ამის საჭიროება კიდევ შეიქნა, მაშინ დამატებითი თანხა იქნება გადასახდელი. იგი ასევე ვალდებულია შემოგთავაზოთ სამოვარი, რომელიც ნახშირით თბება და წარმოადგენს საუკეთესო მოგონებას წყლის სწრაფად გასაცხელებლად. ფუფუნების ყველა ამ საგნით მგზავრი, რომლისთვისაც მოგზაურობის იდეა მჭიდროდ არის დაკავშირებული პირველი კლასის სალონის მქონე კუპესთან და ფემინებელურ სასტუმროსთან, აუცილებლად იგრძნობს თავს ისე, როგორც საკუთარ სახლში და გაატარებს საოცარ ღამეს...

ქვეყნის მმართველის ადიუტანტთან (A. D. C. of the Governor of the country) ერთად მგზავრობის შედეგად მე ზემოთ აღნიშნული არაერთი დისკომფორტი ავიცილე თავიდან. თუმცა, მიუხედავად ამ სასიამოვნო გარემოებისა, ჩვენი მგზავრობა დაუბრკოლებლად მაინც არ წარმართულა. ქუთაისის დატოვება 27-ში (დეკემბერს - ო. ნ.) თოვლსა და ქარბუქში მოგვიწია, რის გამოც გზის პირველი მონაკვეთის გავლას ოთხი საათი მოვანდომეთ.

მეორე დღეს ქარი ჩადგა და წინ გადაიშალა მშვენიერი ქვეყანა. ჩვენ ავუყვევით რიონის ქარიან ნაპირებსა და მთებს, რომლებიც ყვავილებთან ერთად დაფარული იყო ციხე-კოშკებისა და ეკლესიების ნანგრევებით. ერთი მონაკვეთი ძალიან ცუდი შეგვხვდა... თვით ჩემი მეგობრის კომფორტულ ვაგონშიც კი იგრძნობოდა ძალზე ძლიერი რყევა. სწორედ ამის შემდეგ დავიწყეთ ასვლა 3000 ფუტის სიმაღლეზე მდებარე სურამის ქედზე“ (მოუნსი 1872: 28-31).

დასასრულ კიდევ ერთხელ აღვნიშნავ, რომ ა. ჰ. მოუნსის ხსენებული წიგნი უდავოდ წარმოადგენს ერთ-ერთ საინტერესო წერილობით დოკუმენტს შესაბამისი პერიოდის საქართველოში არსებული მდგომარეობის შესასწავლად. მიუხედავად იმისა, რომ ბრიტანელი დიპლომატი კონკრეტული ქალაქისა და რეგიონის დეტალურ აღწერასა და შეფასებას იშვიათად ახდენს, მის მიერ მოწოდებული ცნობები გარკვეულწილად მაინც წარმოადგენს მეტ-ნაკლებად ფასეულ მასალას შესაბამისი პერიოდის ჩვენი ქვეყნის ისტორიის შესასწავლად.

დამოწმებული ლიტერატურა და წყაროები

გროსი 2014: Cross A., *In the Lands of the Romanovs: An Annotated Bibliography of First-hand English-language Accounts of the Russian Empire (1613-1917)*. Cambridge, 2014.

იეროშალმი 2009: Yeroushalmi D., *The Jews of Iran in the Nineteenth Century: Aspects of History, Community and Culture*, Brill's Series in Jews Studies, Vol. XL Leiden and Boston, 2009.

მონსი 1872: Mounsey A. H., *Journey Through the Caucasus and the Interior of Persia*. London, 1872.

The London Gazette 1881: *The London Gazette*, May 6, 1881.

<https://www.revolvy.com/page/Augustus-Henry-Mounsey> (15.01.2020).